

بررسی میزان اعتبار استفاده از منابع شفاهی در تحقیقات تاریخی

با تکیه بر مصاحبه های انجام گرفته در خصوص انجمن پیروان قرآن

زهرا فاطمی مقدم¹

چکیده

توجه به اهمیت و جایگاه تاریخ شفاهی چند سالی است که در ایران به طور جدی مطرح شده است، اما با این وجود هنوز ارزیابی دقیق و جامعی در مورد آن صورت نگرفته است و تا حد زیادی ناشناخته و مبهم باقی مانده است. علت این امر را می توان علاوه بر نو و جدید بودن این شکل جدید از منابع تحقیقی، وجود مشکلاتی نظیر فقدان استانداردهای لازم در تمامی مراحل گردآوری تا تدوین و همچنین عدم شناسایی و به کارگیری آن توسط برخی مراکز پژوهشی جامعه نظیر دانشگاه ها دانست. آنچه در این مقاله بدان خواهیم پرداخت بررسی میزان اعتبار استفاده از منابع شفاهی در تحقیقات تاریخی است، تا بدین طریق علاوه بر ارزیابی این منبع، راهکارهای مناسب برای بهره گیری هر چه بهتر از آن در پژوهش های تاریخی نیز ارائه گردد. لازم به ذکر است در پژوهش حاضر برای بررسی بهتر این موضوع به صورت موردی از مصاحبه های انجام شده در بخش تاریخ شفاهی مدیریت امور اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی در خصوص «انجمن پیروان قرآن» استفاده شده است.

کلیدواژه های موضوعی: تاریخ شفاهی، پژوهش های تاریخی، انجمن پیروان قرآن

مقدمه

تحقیق تاریخی به منظور درک صحیح وقایع گذشته و ارزیابی آن ها با آن چه پیش رو داریم انجام می گیرد. پوشیده نیست که در این میان محقق برای پاسخگویی به پرسش های متعدد و گوناگونی که بر سر راه خود دارد با کاستی ها و موانع قابل توجهی روبرو می شود که بسته به موضوع تحقیق متغیر و متفاوتند. زیرا با وجود این که از شیوه ها و روش های گوناگونی برای درک تاریخ بهره می گیرد اما همواره پرسش های بی پاسخ بسیاری باقی می ماند که ذهن مورخ را درگیر خود می کند. البته امروزه در پژوهش های جدید دو گونه منابع در کنار منابع کتابخانه ای اهمیت و جایگاه خاصی یافته اند؛ این دو عبارت از اسناد و منابع شفاهی

---

¹ کارشناس نمایه سازی اسناد سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

هستند که هر یک کارایی ویژه‌ای دارد. اطلاعاتی که در این دو گونه منبع وجود دارد به سختی در میان منابع کتابخانه‌ای یافت می‌شود.

در این میان تاریخ شفاهی به عنوان یکی از جنبه‌های انتقال اطلاعات لازم برای بازسازی هر چه کامل‌تر گذشته و یکی از راه‌های علمی و مدون در این خصوص، جایگاه خاصی به خود اختصاص داده است. در واقع نقش روایات شفاهی را باید ارتقاء و اعتلای فهم مورخان از رخداد‌های گذشته و شناخت ماهیت و چیستی آن دانست. امروزه به اثبات رسیده که مورخان در تاریخ‌نگاری نمی‌توانند تمام وقایع را تنها از منابع مکتوب استخراج و استفهام کنند، به همین جهت است که پرس و جو و درخواست شرح حقیقت واقعه از افراد شرکت‌کننده در رخدادها، ضرورت می‌یابد.

تا کنون تعاریف بسیاری در مورد تاریخ شفاهی ارائه شده است. در این جا برای آشنایی هر چه بیشتر، به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

Y تاریخ شفاهی مجموعه گفتگوها با افراد مطلع است که منجر به تولید اطلاعاتی می‌شود که بر اساس خاطره فرد مصاحبه‌شونده و در قالب کلمات شفاهی بی‌ان و ضبط می‌گردد (نورایی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۸).

Y تاریخ شفاهی مجموعه منظمی از اظهارات افراد زنده درباره تجربیات خودشان است (شهرام‌نی‌او ی‌راقی اصفهانی، ۱۳۸۶).

Y تاریخ شفاهی یک علم پی‌شرفته است که از راه مصاحبه‌های صوتی و تصویری برای کسب اطلاعات از افراد صاحب نظر تلاش می‌نماید (حسن آبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۴).

Y تاریخ شفاهی عبارت است از ثبت و نگهداری حافظه و یادداشت‌های شخصی افراد از حوادث تاریخی که از طریق مصاحبه جمع‌آوری می‌شود (Donald, 2003, p19).

Y تاریخ شفاهی روشی برای جمع‌آوری و نگهداری خاطرات گفته شده و نظرات شخصی از حوادث تاریخی است که از طریق مصاحبه‌های ضبط شده با شرکت‌کنندگان در وقایع گذشته شکل می‌گیرد. (حسن آبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

Y تاریخ شفاهی در اصل، گزارشی است از تجربه دست اول و یادآوری حوادث گذشته و برقراری ارتباط توسط مصاحبه‌گر برای مقاصد تاریخی (لومیس، ۱۳۸۵، ص ۷۹).

تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها و شنبه‌های شاهدان و ناظران و مهتر از همه بر اساس عملکرد و اقدامات فعالان یک ماجرا از طریق ضبط و ثبت با وسایل می‌پردازد (آقایی، ۱۳۸۶).

در یک نگاه کلی می‌توان تمامی این تعاریف را برای تاریخ شفاهی پذیرفت. البته به نظر می‌رسد این گوناگونی تعاریف در عین یکسانی ماهیت آن، با توجه به جنبه‌های مختلف تاریخ شفاهی بیان شده باشد. اما نکته‌ای که بایستی همواره مد نظر قرار داد مستند کردن اطلاعات بر گرفته شده از تاریخ شفاهی است. امری که سبب افزونی ارزش مطالب آن می‌گردد.

سنت شفاهی یا شکل ابتدایی و غیر علمی تاریخ شفاهی دارای قدمت طولانی می‌باشد. زمانی که اساطیر و داستان‌های تاریخی سینه به سینه و نسل به نسل ثبت و ضبط می‌گردید. در واقع انسانها تاریخ خود را بدین شکل و از طریق اشعار و افسانه‌های منقول به نسل‌های بعد انتقال دادند. در مغرب زمین مورخان دست کم از عهد یونان باستان از حاضران در رخدادها به منظور ثبت وقایع، پرس و جو می‌کردند تا خاطرات‌شان را به عنوان بخشی از اسناد تاریخی انتقال دهند. گرچه این گزارش‌ها تنها به عنوان نوعی از اسناد محسوب می‌شوند اما برخی مورخان آن‌ها را به عنوان روایات شفاهی اولیه پذیرفته‌اند، زیرا آن‌ها هدف تاریخی مشخصی در گردآوری اطلاعات داشتند که تنها در خاطرات ماندگار حاضران در صحنه موجود بود (لومیس، ۱۳۸۵، ص ۷۹). هرودوت و توسیدید نمونه‌های شناخته شده‌ای از اولین مورخان به شمار می‌آیند که بدین شکل منابع شفاهی را اساس کار خود قرار دادند. بعدها در قرون وسطی نیز وقایع نگاران کلیسا این روش را ادامه دادند (منصوری، ۱۳۸۴، ص ۱۴).

در مشرق زمین نیز در چین در حدود سه هزار سال پیش دست نوشته‌هایی از سلسله «زو» (Zhou) به دست آمده که حکایت از جمع‌آوری گفته‌های مردمی برای استفاده مورخان درباری دارد (Donald, 2003, p10). با آغاز شکوفایی تمدن اسلامی، استفاده از نقل قول‌ها و منابع شفاهی مورد توجه وقایع نگاران قرار گرفت. به گونه‌ای که از روایت راویان به عنوان سند تاریخی برای شرح و بیان جنگها، غزوات صدر اسلام، زندگی پیامبر و ائمه (ع)، حکومت خلفا و ... بهره گرفته می‌شد. این جریان تا سده‌های میانی در قلمرو اسلامی به ویژه ایران ادامه پیدا کرد در حقیقت آن چه را که می‌توان وقایع نگاری شفاهی نامید در این زمان در ایران خیلی بیشتر از غرب رواج داشته است که البته نمی‌توان آن را تاریخ شفاهی آگاهانه نامید (حسن آبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۵). اما به تدریج این روش تاریخی به فراموشی سپرده شد.

پس از پایان قرن نوزدهم و از هنگامی که ضبط صدای واقعی، ممکن و عملی شد و دستگاه ضبط صوت که صدا را بر صفحه‌های مومی ضبط می‌کرد، در معرض فروش گسترده‌ای قرار گرفت و به ویژه پس از این که تاریخ از محدوده سیاست، دولت و جنگ خارج گردید و به سمت تاریخ نگاری اجتماعی سوق داده شد، تاریخ شفاهی به شکل علمی آن مورد توجه جدی مورخان در غرب قرار گرفت. البته به صورت رسمی زمان شروع تاریخ شفاهی نوین را سال ۱۹۴۸ م. می‌دانند که در این سال «آلن نوینز» (Allen nevins)، اولین آرشئو مدرن تاریخ شفاهی را در دانشگاه کلمبیا به وجود آورد (Donald, 2003, p22). واقعیت آن است که بعد از دهه ۶۰ میلادی بود که این شیوه در تاریخ اجتماعی و فرهنگی نیز رخنه کرد و موفق شد تحولی اساسی در زاینده‌های تاریخی بر جا نهد. این دهه طلایی تاریخ شفاهی، همزمان است با تاسیس انجمن جهانی تاریخ شفاهی (OHA) که عملاً زمینه را برای شکوفایی جنبشی موسوم به جنبش تاریخ شفاهی هموار کرد (خلیلی، ۱۳۸۷، ص ۱۹۴). از آن پس استفاده از تاریخ شفاهی در دستور کار مورخان قرار گرفت به نحوی که از سال ۱۹۷۰ استفاده از منابع شفاهی از ملزومات علم تاریخ به حساب می‌آمد (منصوری، ۱۳۸۴، ص ۱۴).

در ایران نیز پس از انقلاب اسلامی و همزمان با شروع جنگ، با توجه به رخدادهای تاریخی فراوان و در عین حال سرنوشت‌سازی که به وقوع پیوسته بود، توجه به همه گونه منابع برای محققان و مورخان در جهت بالا بردن فهم و شناخت این رخدادهای اعتبار یافت و در این میان تاریخ شفاهی نیز مورد توجه قرار گرفت.

اما در عین حال با وجود اهمیتی که تاریخ شفاهی در تحقیقات تاریخی به ویژه در عرصه تاریخ معاصر دارد، بنا به دلایل مختلفی هنوز نقش و جایگاه آن در ایران هنوز ناشناخته و مبهم می‌باشد. به نحوی که با نگاهی به پژوهش‌های تاریخی صورت گرفته در عرصه تاریخ معاصر در سال‌های اخیر می‌توان دریافت که هنوز میزان استفاده از منابع شفاهی در استنادات تاریخی با وجود گستردگی حوزه کاری، بسیار اندک است. به نظر می‌رسد وجود برخی نقاط ضعف نظیر نبودن استانداردهای لازم و همچنین گوناگونی روش تحقیق در استفاده از تاریخ شفاهی به همراه نامشخص بودن میزان صحت و اعتبار بهره‌گیری از این منبع در تحقیقات تاریخی، از دلایل این امر باشد.

برای مطالعه در خصوص این وضعیت و تعیین نقاط ضعف و قوت بهره گیری از تاریخ شفاهی در تحقیقات تاریخی، به صورت موردی یکی از مجموعه مصاحبه هایی که در بخش تاریخ شفاهی مدیریت اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی صورت گرفته را با عنوان «انجمن پیروان قرآن» انتخاب و مورد بررسی قرار می دهیم.^۲

انجمن پیروان قرآن، مرکزی فرهنگی - مذهبی بود که در نخستین سال های بعد از شهریور ۱۳۲۰ و خروج رضاشاه از ایران و اشغال این کشور به دست متفقین، توسط «علی اصغر عابدزاده»، بنیان گذاشته شد. عابدزاده از بازاریان مذهبی مشهد بود که با شناختی که از نیازهای جامعه داشت، با هدف گسترش اندیشه های مذهبی در میان اقشار مختلف مردم به ویژه جوانان وارد عرصه فعالیت های مذهبی شد. اقدامات وی در زمینه تأسیس انجمن پیروان قرآن و ساخت مراکز آموزشی وابسته به آن در این دوره زمانی، تأثیر فراوانی بر روند جریانات مذهبی شهر مشهد از خود بر جای گذاشت. عابدزاده فعالیت هایش را ابتدا از سال های ۱۳۲۱-۱۳۲۲ و با تشکیل دسته های سینه زنی شروع کرد ولی پس از مدتی برای ارتقای فعالیت هایش انجمن پیروان قرآن را تأسیس کرد. در پی آن به قصد ساختن چهارده مؤسسه به نام چهارده معصوم، مشغول به فعالیت شده و توانست بیش از ده مرکز فرهنگی - آموزشی به شیوه جدید و با تکیه بر روش آموزشی سنتی حوزه بنا کند. حضور انجمن در وقایع نهضت ملی نفت و حوادث بعدی آن به همراه نقش فعالانه ای که در انتخابات مجلس هفدهم در قالب شرکت در «جمعیت های مولف اسلامی» ایفا کرد، از فعالیت های سیاسی این گروه محسوب می شود. اما پس از جریان کودتای ۲۸ مرداد، انجمن تمامی فعالیت های سیاسی خود را تعطیل کرد و تنها به انجام امور فرهنگی، مذهبی و اجتماعی پرداخت. ذکر این نکته لازم است که به علت گستردگی حوزه زمانی مورد نظر، در این تحقیق مسائل مربوط به انجمن پیروان قرآن تنها در فاصله زمانی بین سال های ۱۳۲۰-۱۳۴۲ مد نظر می باشد.

هدف و روش انجام تحقیق:

در این نوشتار هدف عمده، بررسی نقاط قوت و ضعف منابع شفاهی به عنوان یکی از منابع مورد استفاده در تحقیقات تاریخی و در واقع تعیین میزان اعتبار و استناد به این منبع در مقایسه با سایر منابع به لحاظ صحت و حجم اطلاعات و نیز ارائه راهکارهایی

---

^۲ - لازم به ذکر است این مقاله بر اساس تجربیات شخصی نگارنده و در هنگام نوشتن پایان نامه به دست آمده است.

مناسب برای بهره گیری هر چه صحیح تر از تاریخ شفاهی در این حوزه می باشد. نتایج این بررسی می تواند برای پژوهشگران عرصه تاریخ معاصر که به ویژه در حوزه دانشگاهی فعالیت می کنند مورد استفاده قرار گیرد.

این تحقیق بر آن است تا به سؤال های زیر پاسخ دهد:

۱. منابع شفاهی در تحقیقات تاریخی تا چه میزان از اعتبار برخوردار است؟
۲. نقاط ضعف و قوت استفاده از منابع شفاهی در پژوهش های تاریخی چیست؟
۳. در مقایسه با سایر منابع تا چه میزان می توان به منابع شفاهی استناد کرد؟ و آیا تاریخ شفاهی می تواند به تنهایی جایگزینی برای سایر منابع در تحقیقات تاریخی باشد؟

روش انجام کار نیز در واقع مقایسه مطالب منعکس شده در تاریخ شفاهی نسبت به سایر منابع می باشد. در این راه برای بررسی و رسیدن به پاسخ سؤال های مطرح شده، تمامی مصاحبه های انجام گرفته توسط بخش تاریخ شفاهی مدیریت اسناد و مطبوعات کتابخانه آستان قدس رضوی در خصوص انجمن پیروان قرآن، به تعداد ۱۸ مورد و با مجموع ۱۲۷۰ دقیقه مورد استفاده قرار گرفت که پس از مطالعه، از مطالب آن فیش برداری شد. در مرحله به دیگر منابع موجود شامل اسناد، کتاب ها و عکس ها مراجعه شده و اطلاعات ارائه شده توسط آنها نیز دسته بندی و استخراج گردید. پس از اتمام این مرحله از کار، فیش های تهیه شده از مصاحبه ها و سایر منابع به صورت مقایسه ای مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور برای رسیدن به نتیجه، تمامی مطالب در سه موضوع کلی تقسیم گردید تا علاوه بر ارائه اطلاعات موجود به صورت آماری، امکان مقایسه مطالب نیز فراهم گردد تا به وسیله آن ضمن آگاهی از نوع اطلاعات موجود در مصاحبه ها در قیاس با دیگر منابع، از صحت و یا عدم اعتبار مطالب آن ها نیز آگاهی حاصل شود.

یافته های پژوهش:

پس از بررسی تمام منابع در مورد موضوع مورد نظر، تمامی مطالب در قالب سه دسته کلی: ۱- اقدامات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی ۲- فعالیت های سیاسی و ۳- نظریات در مورد علی اصغر عابد زاده تقسیم شد و سپس هریک از منابع با توجه به این تقسیم بندی به صورت مجزا مورد بررسی مطالعه مجدد قرار گرفته و در نهایت به شکل آماری از مجموع ۱۰۰٪ با یکدیگر مورد مقایسه قرار گرفتند تا میزان وجود اطلاعات در مورد موضوعات تفکیک شده (اقدامات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی و فعالیت های سیاسی

انجمن و همچنین نظریات در مورد علی اصغر عابد زاده) در هریک از منابع در مقایسه با منابع شفاهی روشن گردد. در اینجا به منظور نشان دادن هر چه بهتر مقایسه صورت گرفته، هریک از موضوعات مورد مطالعه در جداول زیر ارائه می گردد:

اقدامات فرهنگی، مذهبی و اجتماعی انجمن پیروان قرآن

منابع شفاهی	عکس ها	نشریات	اسناد	کتابها
٪۵۰	٪ ۵	٪۲۰	٪۱۵	٪۱۰

فعالتهای سیاسی انجمن پیروان قرآن

منابع شفاهی	عکس ها	نشریات	اسناد	کتابها
٪۲۵	٪۱۰	٪۳۵	٪۲۵	٪۵

نظریات در مورد علی اصغر عابد زاده

منابع شفاهی	عکس ها	نشریات	اسناد	کتابها
٪۳۰	٪۵	٪۱۰	٪۳۰	٪۱۵

با نگاهی به جداول بالا در می یابیم که بیشترین حجم اطلاعات در منابع شفاهی مربوط به اقدامات فرهنگی (تاسیس مدارس و نحوه اداره کردن آن)، مذهبی (برگزاری جلسات قرائت قرآن و برگزاری جشن های نیمه شعبان) و اجتماعی (بازسازی منازل آسیب دیده مردم بر اثر سیل و کمک به فقرا) می باشد. علاوه بر این که انجام این قبیل اقدامات از اهداف اصلی انجمن به شمار می آمد، با توجه شرایط وقت جامعه نیز این نوع رفتارها با این وسعت تاحدی تازگی داشت (به ویژه برگزاری جشن هایی برای میلاد ائمه)، از این رو در خاطر شمار زیادی از افرادی که آن زمان را درک کرده اند، باقی مانده است. از سوی دیگر برخی از افرادی هم که از آنها مصاحبه به عمل آمده، خود به صورت مستقیم از اداره کنندگان این فعالیت ها به شمار می آمدند. به همین جهت فزونی میزان اطلاعات در این زمینه توجیه پذیر است (سعیدی نجات، ۱۳۸۰؛ حسن زاده چمنی، ۱۳۷۸ و عابدیان، ۱۳۸۰). از

طرف دیگر بنا به دلایلی نظیر نبود تشکیلات منسجم برای ثبت این قبیل فعالیت ها در خود انجمن و توجه بیشتر نشریات به مسائل سیاسی، سایر منابع به صورت محسوسی در این قسمت فاقد اطلاعات لازم و کافی می باشند؛ به نحوی که با حذف مطالب به دست آمده از تحقیقات شفاهی در این بخش، به طور یقین سخن چندانی برای ارائه باقی نمی ماند.

در مورد شخصیت و شرح حال علی اصغر عابد زاده نیز با توجه به چهره مطرح وی در جامعه آن روز مشهد و همچنین با در نظر گرفتن این موضوع که اکثریت مصاحبه شونده ها به نحوی با وی در ارتباط بوده اند، منابع شفاهی نسبت به سایر منابع، اطلاعات نو و جدیدتری ارائه می کند سعیدی نجات، ۱۳۸۰؛ اشکذری، ۱۳۷۸؛ عابدزاده، ۱۳۸۰). این در حالی است که در این قسمت تنها اسناد آن هم در مواردی خاص دارای بار اطلاعاتی هستند.^۳

در خصوص اقدامات سیاسی نیز از آن جایی که مدت زمان حضور انجمن در عرصه فعالیت های سیاسی بسیار کم بوده و از طرفی در این برهه زمانی خاص، گروه های زیادی بودند که در جریانات سیاسی حضور داشتند که در برخی موارد سبب کم رنگ شدن اقدامات سیاسی انجمن می گشت، به همین جهت شاهد سکوت و یا کمبود اطلاعات در این مورد از جانب مصاحبه شونده ها هستیم (واعظ عبایی، ۱۳۷۷؛ رجب زاده، ۱۳۷۹). امری که با کمک گرفتن از اسناد و به ویژه نشریات امکان اصلاح دارد.

در یک جمع بندی کلی، بار اطلاعاتی منابع شفاهی نسبت به سایر منابع متفاوت است. برای نمونه در نشریات (در این جا منظور تنها نشریاتی هستند که در فاصله زمانی ۴۲-۱۳۲۰ ه.ش منتشر شده اند) همان گونه که اشاره شد به دلیل ضعف کمی و کیفی و همچنین عدم توجه به مسائل اجتماعی و مذهبی، بیشترین حجم مطالب در مورد مسائل سیاسی بوده است. آگاهی هایی هم که از عکس ها به دست می آید با توجه به ماهیت این نوع منابع، بسیار خاص و محدود است. کتاب هایی هم که در این خصوص بررسی شد (اعم از کتاب هایی که در آن زمان نگاشته شده اند و یا پژوهش های بعدی) به دلیل تازه گی موضوع از حجم کمی و کیفی چندانی بهره مند نبودند. به همین جهت میزان اطلاعات کسب شده از آن نسبت به سایر منابع کمتر بود.

اما بیشترین و دقیق ترین اطلاعات در مقایسه با سایر منابع غیر شفاهی در این زمینه با وجود تعداد اندک آن، از طریق اسناد حاصل گردید. در واقع ذکر این نکته در اینجا لازم است که منبع اول و اصلی در هر تحقیق و پژوهش تاریخی، به ویژه در عرصه تاریخ معاصر اسناد هستند. در حقیقت این اسناد هستند که می توانند مطالب منابع و مأخذی چون نشریات، خاطرات، سفرنامه ها و... را

تأیید و یا نقض کنند و یا زوایای مبهم و خالی وقایع را پر کنند. از سویی دیگر باید به خاطر داشت اسناد خود منبع مهمی برای شناسایی افراد برای انجام مصاحبه نیز به شمار می آیند (نوبخت، ۱۳۸۵).

در یک تحلیل و جمع بندی نهایی می توان برخی از نکات مثبتی که تاریخ شفاهی در مقایسه با سایر منابع از آن برخوردار است را در ابعاد ذیل بیان کرد:

- نو و جدید بودن مطالب: با نگاهی به اطلاعات شفاهی که در خصوص موضوع مورد نظر جمع آوری شده به این نتیجه می رسیم که حدود ۶۰ درصد مطالب نسبت به سایر منابع یا به طور کلی نو و جدید هستند و یا این که به شکل بسیار مفصل تری و همراه با جزئیات کامل ذکر گردیده اند. برای نمونه می توان به نحوه ارتباط انجمن و شخص عابدزاده با علمای مشهد، چگونگی اداره مدارس و همچنین حضور انجمن در مشارکت های اجتماعی اشاره کرد که با وجود بیان جزئیات آن در چندین مصاحبه، اما در سایر منابع غیر شفاهی خبری از آن دیده نمی شود. (رجب زاده، ۱۳۷۹؛ اثنی عشری کرمانی، ۱۳۸۱؛ ظریف بها نژاد، ۱۳۷۸)

- ارائه تصویر کم و بیش زنده از وقایع تاریخی: در آن جایی که شخص راوی خود در جریان وقایع و حوادثی که شرح آن را بیان می کند، بوده باشد توجه و ارائه برخی نکات توسط مصاحبه شونده که ممکن است از دید سایر منابع دور مانده باشد سبب ارائه تصویری روشن از جریانات تاریخی می گردد. ارائه شرح کامل و همراه با جزئیاتی که برخی از راویان در مورد برگزاری مراسم تلاوت قرآن در مسجد گوهر شاد توسط انجمن و نیز جشن های نیمه شعبان که در مهدیه انجمن پیروان قرآن برپا می شد، تصویری روشن و گویا از شرایط آن زمان در اختیار محقق قرار می دهد. (عابد زاده، ۱۳۸۰؛ عابدیان، ۱۳۸۰؛ رجب زاده، ۱۳۷۹؛ اثنی عشری کرمانی، ۱۳۸۱)

اما در این میان تاریخ شفاهی نیز مانند هر شیوه پژوهشی دیگر با مشکلات و نقایص متنوعی روبه رو می باشد:

- دخالت دیدگاه های شخصی در بیان مطالب: به طور کلی در مصاحبه ها، وقایع از دیدگاه فردی خاص بیان می شود. بنابراین خاطره بیان شده از جانب او به صورت گزینشی است. برای نمونه در مصاحبه هایی که از نزدیکان و یا اداره کنندگان انجمن پیروان قرآن تهیه شده نقاط ضعف، ایرادات و نقایص کار «انجمن پیروان قرآن» اشاره نشده است. (عابد زاده، ۱۳۸۰؛ عابدیان، ۱۳۸۰)
- تأثیر گذشت زمان و فراموشی حاصل از آن در بیان برخی جزئیات نظیر زمان و تاریخ دقیق وقوع حوادث: به طور مثال در خصوص موضوع مورد نظر اشاره صریحی به زمان پایه گذاری و تأسیس انجمن در هیچ یک از مصاحبه ها نشده است و یا در مورد

برپایی جشن‌های نیمه شعبان، تعداد این شب‌ها ۸ و ۷ شب ذکر گردیده است. این در حالی است که در اسناد و به شکل محدودتری در نشریات این موارد به صورت دقیق‌تر بیان شده است.

- وجود برخی نقایص در امر مصاحبه: عدم تسلط مصاحبه‌کننده به موضوع، ارائه پاسخ‌های نامفهوم به پرسش‌ها از سوی مصاحبه‌شونده و در نتیجه اطاله کلام، عدم برقراری ارتباط مناسب با برخی از مصاحبه‌شونده‌ها به خاطر سن زیاد، ضعف شنوایی و سایر مشکلات مشابه که سبب می‌شود نتیجه دلخواه به دست نیاید.

- پراکندگی منابع شفاهی: این موضوع زمانی خود را بیشتر نمایان می‌کند که دسترسی به افراد دارای اطلاعات در زمینه مورد نظر به دلایلی از جمله بعد مسافت امکان‌پذیر نباشد.

البته به نظر می‌رسد که مهم‌ترین و اساسی‌ترین ضعف تاریخ شفاهی نبود استانداردهای عمومی برای تبدیل آن به سند تاریخی است به گونه‌ای که سلايق و نظریات شخصی محقق در این امر، روش تحقیق تاریخ شفاهی را دچار تنوع کرده است. اگر چه این موضوع در خصوص سایر منابع نیز قابل تعمیم می‌باشد اما این امر به دلیل نوپا بودن تاریخ شفاهی، در این شیوه از تحقیق نمود بیشتری پیدا کرده است.

در پایان همچنین باید اشاره کرد تردید در مورد قابل پیگیری بودن مواد شفاهی یکی دیگر از مشکلات تاریخ شفاهی می‌باشد. امری که به نظر می‌رسد از دلایل اساسی عدم تایید برای به کارگیری توسط دانشجویان و سایر پژوهشگران عرصه تاریخ معاصر باشد. (نورایی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۳)

نتیجه‌گیری

در یک نتیجه‌گیری کلی باید به این موضوع اشاره کرد که استفاده از تاریخ شفاهی در تحقیقات تاریخی علی‌رغم برخورداری از پاره‌ای کمی و کاستی‌ها بسیار ارزشمند و ضروری است. آنچه در این خصوص باید مورد توجه جدی پژوهشگران قرار گیرد، نقد و بررسی دقیق و موşkافانه این منبع می‌باشد.

در استفاده از منابع تاریخ شفاهی علاوه بر لزوم آگاهی کامل نسبت به دوره تاریخی، باید شواهد ذکر شده را به دقت مورد بررسی قرار داد و مطالب عنوان شده در مصاحبه را مستندسازی نمود. در مرحله بعد برای ارزیابی سخن‌راوی، روایات را با اسناد تطبیق داد. در واقع سند به سبب اصالت وجودی و هم به جهت این که هر برگی از آن به زمانی مشخص بستگی دارد و شکل وقایع

به خوبی در آن حفظ شده است، از اهمیت بسیاری در تدوین تاریخ شفاهی برخوردار است. در صورت نبود سند نیز می بایست با استفاده از سایر منابع، روایت صحیح تشخیص داده شود. در حقیقت در این قسمت پژوهشگر باید دست به قیاس و تطابق بزند. درک صحیح از تفاوت‌ها و تشابه‌ها در تطابق منابع سبب دقیق شدن تحلیل می گردد. به علاوه روایتی معتبر تلقی می شود که شباهت‌ها و نزدیکی بیشتری با دیگر روایات و منابع داشته باشد.

اما همان گونه که گفته شد بخشی از اطلاعات به دست آمده از منابع تاریخ شفاهی جدید و نو می باشد. سئوالی که در این جا مطرح می شود این است که آیا می توان از اطلاعاتی که جز در شکل شفاهی در سایر منابع ذکری از آن به میان نیامده استفاده کرد؟ پاسخ به این سؤال زمانی مثبت خواهد بود که برای استفاده از این اطلاعات تنها به یک مصاحبه اکتفا نکرده بلکه با جمع آوری اطلاعات سایر مصاحبه شونده‌ها در خصوص موضوع مورد نظر، هر چه بیشتر به حقیقت نزدیک تر شد. البته مواردی نیز وجود دارد که در آن محقق پی به نکاتی می برد که تا پیش از این در جایی ثبت نشده است، به واقع یکی از جنبه های مفید تاریخ شفاهی همین به دست آوردن آگاهی های ثبت نشده است. اطلاعاتی که می توانند شکاف های اطلاعاتی موجود دیگر منابع را به خوبی پوشش دهد.

مسئله بعدی تعیین حدود و شرایط منبع است یعنی کسب شناختی دقیق از موقعیت تاریخی، فرهنگی و اجتماعی که حادثه یا شرح حادثه به آن مشروط است. این شناخت، امکان برخورد نقادانه با اطلاعات راوی را فراهم می سازد. به کمک این روش، صحت و سقم اطلاعات قابل ارزیابی است.

از آنجایی که مهم ترین هدف تاریخ شفاهی، انجام مصاحبه های آگاهانه و هدفمند در جهت روشن سازی نقاط تاریک تاریخ معاصر و تبیین و تفهیم آن می باشد؛ لازم است که محقق از ابتدای امر، بر پایه فرضیات خود به جمع آوری شواهد بپردازد. همچنین در هنگام کسب اطلاعات از راوی، محقق نباید نقش بی طرفانه و منفعلانه داشته باشد، بلکه باید با سئوالات درست و هدایت شده و التزام به مسیری روشن و آگاهانه، از گشت و گذار بی هدف در خاطرات جلوگیری کند. در واقع مصاحبه موفق به شرایط مصاحبه کننده بستگی دارد یعنی این که تا چه اندازه در کار خودش مهارت و آگاهی داشته باشد.

در خصوص قابل پیگیری بودن مواد تاریخ شفاهی نیز، امروز با گسترش مراکز، مؤسسات و آرشیو‌هایی که نسبت به تهیه، جمع‌آوری و نیز نگهداری این مواد به صورت قابل ارائه به مراجعان، اقدام می‌کنند، نگرانی در مورد قابل پیگیری بودن این مواد، برطرف شده است.

در پایان باید به این نکته اشاره کرد که تاریخ شفاهی جایگزینی برای اسناد کتبی نیست، بلکه مکملی برای آن‌ها محسوب می‌گردد و خصوصاً در زمانی که اطلاعاتی در زمینه مورد نظر در دسترس نباشد، تاریخ شفاهی می‌تواند از طریق ضبط و مستندسازی اطلاعات تاحدودی این خلاء را پر کند. با این نگرش، تاریخ شفاهی را می‌توان یکی از روزه‌های منتج به روند گذار از تاریخ‌نگاری سنتی به سوی تاریخ‌نگاری نوینی دانست که قرار است تاریخ را از دست اندازی گروهی و فردی در امان نگه دارد. بنابراین تاریخ شفاهی را می‌توان منبعی از منابع بی‌شمار تحقیقات تاریخی به شمار آورد که مورخان به کمک آن توانسته‌اند از محدوده تاریخ سیاسی، حقوقی و دیپلماسی به تاریخ‌نگاری اجتماعی وارد شده و قشری از جامعه را که تاکنون در تجربه تاریخی نادیده گرفته می‌شدند، به سخن درآورند. منابعی که با ارائه اطلاعات زنده و پویا تحقیق را از چارچوب خشک نظری خارج نموده، به روح زمان واقعه نزدیک می‌کند.

منابع و مآخذ

- آقایی، عباس. "باید‌ها و نباید‌ها در تاریخ شفاهی". بر گرفته از:

<http://www.oral-history.ir/show.php?page=article&id=12>

- اثنی عشری کرمانی، محمد جواد، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۸۱/۸/۲۷.
- اشکذری، محمد رضا، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۸۱/۴/۲۹.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۵). **تاریخ شفاهی در ایران**. مشهد، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- حسن زاده چمنی، جعفر، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۲۸/۱۳۷۸/۱.
- خلیلی، نسیم (۱۳۸۷). "نقش تاریخ شفاهی در تاریخ نگاری". **منتشر شده در: مجموعه مقالات تاریخ شفاهی ایران**، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- رجب زاده، رضا، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۷۹/۱/۲۰.

- سعیدی نجات، احمد، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۸۰/۵/۱۷.

- شهرام نیا، امیرمسعود؛ یراقی اصفهانی، سعیده. "راهنمای گام به گام تاریخ شفاهی". برگرفته از:

<http://www.oral-history.ir/show.php?page=article&id=13>

- ظریف بها نژاد، رضا، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۷۸/۰۵/۰۵.

- عابدزاده، فاطمه، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۸۰/۰۴/۱۱.

- عابدیان، علی اصغر، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۸۰/۰۴/۱۱.

- لومیس، ترور (۱۳۸۵). "تاریخ شفاهی". مترجم کامران عاروان. **نامه تاریخ پژوهان**، سال ۲، شماره ۶.

- منصوری، پروین (۱۳۸۴). **تاریخ شفاهی کانون نشر حقایق اسلامی**. تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

- نوبخت، رحیم. "اسناد و تاریخ شفاهی معاصر ایران". برگرفته از:

- نورایی، مرتضی (۱۳۸۵). "درآمدی بر پاره ای مشکلات نظری و کارکردی تاریخ شفاهی". **فصلنامه گنجینه اسناد**، شماره ۶۴.

- واعظ عبایی، رضا، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مشهد، مصاحبه، ۱۳۷۷/۶/۱۰.

<http://www.historylib.com/site/print Document. Aspx?fs>

-Ritchie Donald (2003). **DOING ORAL HISTORY**. oxford: oxford university press.